

I.

Az unitárius keresztény hitvallás igényt tarthat a gondolkozó közönség tiszteletteljes figyelmére. *)

„És monda nekie Nathánael: Názáretből támadhat-e valami jó? Monda nekie Filep: Jere, és lásd meg!“ (Ján. I. 47.)

Nathánael kérdése kitünő példát nyújt oly népszerű előítéletek természetéről és hatalmáról, melyeknek káros befolyásától még a legszilárdabb elmék sem egészen mentek. Egy igazságtalan vélemény terjed el a közönségben, melyet valóságos forrásához visszavinni senki se törődik, — mely erőt vesz a legkitünőbb értelmeken is, s minden alap nélkül ellenekké teszen olyanokat is, kiknek bírónak kellene lenniök. „Jöhet-e valami jó Názáretből?“ Ez volt a szegény falucska elátkoztatása, mi egész Judeában hangozott, visszatartván mindenkit attól, hogy valami jót keressen oly helyen, a melyről annyi rossz vala keringőben! —

Filep felelete azonban viszont kitünő példája a felvilágosult, független, kutató léleknek. „Jere, és lásd meg!“ — szerezz meggyőződést saját vizsgálódásaid után magadnak. Ne elégedjél meg azon puszta feltétellel, hogy semmi jó sem jöhet valamely helyről, míg magad meg nem vizsgáltad, hogy mi származik valósággal onnan.

*) The claims of Unitarian Christianity to the respectful consideration of the reflecting public. Two Sermons. By **Edward Tagart**. London, 1832.

Czélom levén megmutatni jelen értekezésemben azt, miszerint az egység-hívő ker. hitvallás méltán igényel mindenektől tiszteletteljes figyelmet: e körüli vizsgálódásaim kiindulási pontjául alkalmasnak véltem a fennebbi ígéket választani; mert úgy tetszik nekem, hogy a fennebbihez hasonló előítélet, hasonló tudatlanság s gyarlóság kíséretében, gyakran szüli e tekintetben is azon igazságtalan sajnálatos credményt, melyet alapigénkben Názáret ellen nyilatkozni hallánk. *) Pedig egy kevés vizsgálódás s a tényeknek avagy csak futólagos szemlélése is elegendő lenne arra, hogy némely elfogult elmék előítéletességükből kivetközzenek s véleményök egészen megváltozzék. — Mi az egység-hívő ker. hitvallásnak természete? — a kiket előítéletek tartanak e tekintetben lenyügözve, azoknak Filep mondását kellene figyelembe venniök: „Jere, és lásd meg!“ — azaz, vizsgálódjál annak lényege körül, mielőtt megengednéd magadnak az iránt bármely ítéletet képezni.

Mielőtt azonban kitűzött czélom szorosabb fejtegetésére térnék, megjegyezni kívánom, mikép minden felvilágosult lelkü embernek kötelessége óvni magát mindennemű előítéletek befolyásától; annyival inkább, mert, lám, ilyen befolyás — miként hatalmas ragály — egész társaságokat áthat, s képes néha egyenes jellemű, tiszta értelemmel bíró lelkeket is megvesztegetni; képes kiszorítani őket az igazságosság álláspontjáról, midőn nem érdemelt, igazságtalan véleményekre engedik ragadtatni magokat a társadalomnak ártatlan, hasznos tagjai ellen. — Az igazság szeretete, az emberi szenvedélyek e legnemesbike, az, mi tisztán tartja szívünket az előítéletesség kártékony ragályától, mi — ha lehet e kifejezéssel élnem — eloszlatja a közönségessé lett alaptalan hírek- és véleményeknek értelmünkre nehezült homályos füstjét s egészségtelen gőzeit.

---

*) Szem előtt tartandó, hogy e beszéd szinte 30 évvel készült ezelőtt, mikor az unitarizmusnak Angliában még sokkal több előítélettel kellett küzdenie, mint ma.
Ford.

Az igazság szeretete az, mi megóvja az embert attól, hogy felebarátja iránt avagy csak gondolatban is igaztalan legyen. Az igazság szeretete indít arra, hogy nézeteinket s ítéletünket saját vizsgálódásainkra alapítsuk mindig. Ez által értjük meg, mikép minden hiba, melybe önként kevertük magunkat, saját lelkünk elleni véték, — míg másfelől, minden új igazság és tény, mely gondos utánjárásunk eredménye, gazdagítja szellemünk kincstárát, növeli elenyészhetlen gazdagságunkat. — Hasonlíthatjuk az igazság után fáradozó munkást a bányászhoz, ki alászállván a föld sötét zugaiba, minden lépést legnagyobb óvatossággal teszen, nehogy valami ismeretlen veszélybe zuhanjon; biztosító-lámpát viszen magával, hogy annak világánál megtalálja a nemes érczet, melynek keresésére indult, s megóva legyen egyszersmind az által a megromlott levegő veszedelmes hatásától, — melyhez az emberi hibák oly sokban hasonlítanak!

Miért, hogy mégis oly kevés azoknak száma, kik szoros kötelességöknek tartanak mindenkben és mindenfelől helyes felvilágosodást szerezni magoknak; kik ismeretöket olvasás, vizsgálódás, tapasztalat által folyvást gyarapítani igyekeznének? Miért, hogy oly sokaknál hiányzik az illő óvatosság oly előítéletek ragályai ellen, melyek csak akadályozzák őket újabb, tágasabb nézetek szerzésében az őket környező világot illetőleg? — Ha látjuk a párt- és felekezeti összeköttetéseket, melyekbe az emberek kisebb-nagyobb mértékben majd mindnyájan befűzvék, — ha látjuk, hogy az értelemnek működése gyakran bizonyos nézetek befolyása alá s szűk korlátai közé van szorítva; s ha a korlátozott értelemnek ilyenén működése által arra indítatva látjuk, hogy a megvetés s ellenséges érczet bizonyos nemével tekintsenek mindazokra, kiket nem látnak magokkal ugyanazon sorompók között, kik nézeteiket feltétlenül nem fogadják el, előítéleteiket nem osztják; ha ilyeneket s hasonlókat látunk és tapasztalunk: bizony lehetetlen, hogy lelkünk szomorúsággal ne teljék el.

Hiszen, az ilyen gondolkozásmód, az ily szenvedélyes elfogultság, ha meggondoljuk, valóban a legkeresztényellenesebb, a legméltatlanabb s lealázóbb mimagunkra nézve. Mert, lám, másoknak a miénkkel nem egyező nézetei lehetnek igazak, vagy legalább helyesebbek saját nézeteinknél, s ekkor őket kárhoztatván, nem a legnagyobb igazságtalanságot követjük-e el ellenök? De tegyük fel, hogy nekünk legyen igazunk, s mások nyilván tévedjenek: van-e jogunk ez esetben is megvetni a tévelygőt; illik-e ez igaz keresztény lélekhez? Hiszen mik felebarátaink tévelygései? bizonyynal nem egyebek emberi gyarlóságoknál, a lélek nyugtalanzkodása s betegeskedése következményeinél, az értelem gyengeségénél vagy korlátozottságánál, — melyek ha nem többre, legalább résztvevő elnézésünkre bizonyynal igényt tarthatnak, — melyeket, ha orvosolni akarunk, keresztényies módon, szeretettel kell orvosolnunk, s csak akkor, ha azoknak természetét előbb magunk teljesen megismertük. Ez keresztényi kötelességünk; ezen kívül minden más eljárási mód illetlen Jézus követőihez és lealacsonyítja az embert. — Bizony k. h.! lehetetlen el nem szomorodnunk, nem bámulnunk, ha látjuk, mekkora befolyással bír sokakra a puszta nevezet is pártok s vélemények elfogadására; ha látjuk, hogy az üres nevezet sokak előtt elegendő, sőt legfőbb jelvénynek tetszik arra nézve, hogy csupán az által is igényelhessék a világ tiszteletét és becsülését! — El van felejtve a kereszténységnek széles rokonsága a különböző szűk felekezetességekben. Egyik másik nevezet már magában is határozatlan megdöbbenést, félelmet gerjeszt némelyek lelkében, mi előre megsemmisíti bennök a léleknek azon erejét, mely nyugodtan vizsgálódván, meggyőzhetné őket arról, ha vajjon van-e valóban ok illetén félelemre, s ha van, mi az? — elfojtja bennök még a kívánságot is attól, hogy kutatnák, vajjon nem találhatnának valami dicséretre sőt bámulatra méltót is ott, hol minden ok nélkül csak borzalmast képzelnek lappangani? — Valóban hányszor lehet e

vagy ama felekezet elleni előítéletet, irtózást affelőli teljes tudatlanság társaságában találni, hogy miben állnak valósággal ama felekezetnek hitelvei? — Eszembe jut a kisértetektől rettegő gyermek, ki a sötétben tán oly tárgy észrevételére reszket, a melyet nappal gyönyörrel szemlélné.

K. h.! nekünk ki kell szabaditanunk magunkat ezen lealázó lánczok nyűgei közül; nekünk ilyenén befolyások fölébe kell emelkednünk, ha ismerni ohajtjuk „azon szabadságot, melyre az igazság vezet.“ — Miért ne fogadnánk örömet el új eszméket; miért ne ismernők el a tiszta értelmi emelkedettséget, ha ilyenek találhatók, még azoktól s azokban is, kik tőlünk hitők, összeköttetésök, hazájok, nyelvök által tán a leginkább elkülönítve vannak? — Ó mily farizeusi eljárást követnek azok, a kik a helyett, hogy tanítanak, mikép a fát gyümölcséről ismerhetik meg, mikép a gyümölcs az, mi valódi értékkel bír: a kik e helyett azon elvet hirdetik, miszerint valamely hitvallás önmagában az, mi érdemesíti és nemessé teszi vallóját, — s hogy attól bármily csekély mértékbeni eltérés kárhoztathatóvá, gyaláztattá teszi az embert! — Fájdalmas tapasztalás: hasonló okokból gyakran kelle az egy-s é g h i v ő keresztényeknek is méltatlanságokat türniök! kárhoztattak szokásból, és gyaláztatnak sokaktól, kik magok sem tudják, mi okból cselekeszik azt? — Azonban, ai! mi keresztények vagyunk; kövessük nagy Mesterünket; ne ürüljön ki soha a pohár, melyben a keresztényi béketürés nemes erényét ápoljuk. Ne feledjük soha vallásunk hitelvei védőinek egyik tiszteletre méltó jellemvonását; ne feledjük, hogy ők mindig elvekhez köték magukat, és nem személyeket, hanem elveket támadtak meg, elveket védtek és ostromoltak; hogy a felmerült kérdéseket azoknak természetéből fejtegették s igyekeztek érvényre juttatni; s mig egyfelől, hibáknak, téves nézeteknek a meggyőződés szilárd komolyságával, de nemesen szegültek ellene, — másfelől, örömmel szemlélték bármely felekezetü felebarátaik lelkében az oly tulajdonokat,

melyek kedvesek Isten előtt s méltók az emberiség szeretetére. Szeressük felebarátainkat még akkor is, ha nézeteik a mieinktől eltérnek. —

Ezen előleges megjegyzések után, kitüzött czélmhoz képest, igyekezni fogok már most, habár röviden, előszámlálni nehányat azon okok közül, melyeknél fogva az egység hívő keresztény hitvallás tiszteletteljes figyelmet méltán követel mindazoktól, a kik gondolkozni s gondolkozás után szoktak itélni. — Ilyen ok:

I. Eredetének s jelenlegi terjedésének története.

Az unitárius hitelvek nem egyes elszigetelt elméknek tünékeny képzelődései, melyek csak újságuk s különösségök miatt volnának figyelemre méltók; melyeknek fontossága csak abban határozódna, hogy egy pár egyéni értelem, vagy értelmi ismeret minőségének megjelölésére szolgáljon. Nem is időszerinti elfogult rajongása valamely tévelygő elmének. Nem is új találmány, mely — sok egyéb, népszerűséget hajhászó mesterséghez hasonlólag — a világ csodálkozását felkölteni, avagy a tudatlanok és erőtelenek értelmét bizonyos fogságba lebilincselni igyekeznek. Korántsem! — Mélyebben gondolkozó lelkekben ébredtek fel azon egyszerű, de tiszta hitelvek; védettek és tovább fejtettek az igazság természetes nyugodtságával és méltóságával; gyámolítottak csakis a szentírás s józanokosság nyilvános bizonyágtételei által; s így, mindenemü rágalmazások s ellentörekvések daczára, csendesen növekedtek tovább, és gyarapodtak idővel erőben; — miként azon folyam, mely távol, homályos sűrűség zajtalan forrásából ered, s igénytelenségében előbb észrevétlenül vagy figyelemre se méltatva, csörgedez; de haladva, küzdve folyást, s legyőzve lassanként az elibe gördülő akadályokat, majd kies völgybe jut s csendesen ömleszti el frisitő hullámaít.

Nem vizsgálom az unitarizmus történetét a keresztény anyaszentegyház legrégebb korszakában; nem kutatom azt:

mennyire öszhangzó az egy Istenség eszméje Jézus s az apostolok tanításaival, és a régi sz. atyák írásaival, nem levén szándékom, ez uttal, az unitárizmus belső lényegét körülményesen okadatolva mutatni ki. Szerény igényünkhöz képest elég lesz csak az utóbbi három század egyháztörténelmére vetnünk pár futó pillantást.

A reformáció legrégibb idejében már látjuk nyilatkozni az unitárius hitelveket. Korunk jelen értelmi világosságának már viradtakor egyik első fénysugarát tevék azok. Alig vala a szentírás az emberek kezében, alig fogott a kutató értelem annak szorgalmas tanulmányozásához: s már felmerült, buzgó védelmezőkre talált azon igazság, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus szent Atyja az egyedül való igaz Isten, imádásunk s szeretetünknek legfőbb tárgya, főoka minden anyagi és szellemi áldásoknak.

Servetus megégettetése nevezetes és szomorú bizonyítványa nem csak az unitárius hitelvek e korbani felébredésének, hanem annak is egyszersmind: mily szilárdsággal védetének ezen elvek szemben azon nehézségekkel, melyek fejlődésüket annyira akadályozák. Ezen időben állott elő a kitűnő állásu s annyi tudományos kincsesel diszkeskedő Socinus család. Elüzve Italia klasszikus földről, Lengyelországban talált menedéket, hol a tanulás- és tudománynak új lendületet ada, iskolákat létesíté, egyházakat alapítá; hol a család tagjai mint elsők tűnnek fel a tudósok s kitűnő kritikusok azon társulatában, melynek jótékony befolyása, századok után, ma is szemlélhető az Erdélyben virágzó unitár. egyházakban.

Hazánkban VI. Edvárd, Mária és Jakab uralkodásuk alatt sokan hurezoltatának kínpadra, sokan veszték el vagyonukat s lettek a máglyán vértanukká azért, hogy csak egy örök Istent imádtak. Világos forrásokból tudhatjuk, mikép I. Károly idejében, midőn az angol egyház hívei s a puritánok közt heves viták és surlódások folytak, az Isten

egységérőli tudomány annyira hatalmasodott, hogy 1648-ban az alsó-ház szükségesnek látta oly törvényt hozni, melynek keresztényellenes szelleme halálos vétkeknek hirdeté a Szentháromság tagadását.

Biddle János börtönbe került ezért, s hogy ellenei véres kezeitől megmentve legyen, pártfogója, Cromwell, Scilly szigetére küldé őt. Ezen tiszteletes férfit Londonba visszakérvén később, itt jóakarója, a felvilágosodott lelkű Firminek pártfogása alatt egy kis egyházközséget alakíta, mely feloszlott, midőn lelkipásztora a szószékből erőszakosan elhurczoltaték.

A nagy tudományu, kegyes Emlynnek nem sokára ezután hasonló okból számkivetésbe kelle mennie. E név után önként jutnak eszünkbe: Chandler, Whiston, Forster s más kitünő barátai az igazságnak és erénynek azon időben, a kik véleményeik miatt kénytelenek valának mindnyájan több, kevesebb méltatlanságot tűrni, míg alsóbb osztályból valók, mint Elwall, nyíltan üldöztetének. Uj lendületet adának ezek után az unitár. hitelvek fejlődésének: Lindsey, a tiszteletre méltó férfit; Priestleynek munkás, fürkésző szelleme; ugy követőjük, az oly férfias kitartással fáradozó Belsham, kik mindnyájai önként tértek el azon nézetektől, melyeket közönségesen orthodoxoknak szoktak mondani, s melyekhez nevelés és összeköttetések kapcsolák vala őket. Számos egyházközségek levének országszerte, vezetve érdemes lelkipásztoraik által, minden zaj nélkül unitáriusokká. Ujabb társulatok keletkeztek; messzeterjedő egyesületek alakultak folyvást, melyeknek jótékony tevékenységét különböző természetű nehézségek nem lankasztani, csak éleszteni tudák. Tekintsünk túl az oceánon Amerika szabad földére: az egy Isten tiszteletére évenként nagyszámmal emelkedő egyházak, népes egyházközségek, emelkedett szellemü elvbarátok, kik a köztársaságnak bizony nem utolsó díszei, nem azt engedik-e

következtetnünk, hogy e hitelveknek diadalmaskodniok kell ott, hol azoknak szabad folyama megszokás, üres formák sat. által akadályozva ninesen? — Nem ezt tapasztaljuk-e hazánkban is, mióta a meggyőződés nyilvánulhatásának törvényesen szabad tér van engedve? —

Kitetszik ezekből, hogy az unitarizmus történetét tekintve, azon joggal követelhet tiszteletteljes figyelmet mindenektől, azon joggal mondom, melylyel minden más oly egyház, mely századokon-keresztül számos kitünő szellemi mozzanatokot, a lélek nagyságának, a benső meggyőződés szilárdságának annyi nemes példáit mutatja fel; mely annyi tiszteletre méltó, nagy befolyásu vallókkal dicsekedhetett minden időben; — azon joggal, mely illet egy szabad vizsgálódás s felvilágosult gondolkozásmód öntudatos erejével növekedett és erősült egyházat; — azon joggal, melyet milliók lelkében gyökeret vert hitelvek méltányosan követelhetnek. — Teheti-e, kérdem már most, teheti-e az igazság barátja, hogy komoly figyelemmel ne legyen az unitár. hitelvek szellemi erejének benső lényege iránt? És ha tenné valaki: nem azt árulná-e az által el, hogy embertársainak egy nagy osztályát, azoknak érzelmeit és lelki érdekeit képes kihallgatás nélkül, ismeretlenül, tán megvetéssel kárhozatni?! Bizonyynal gyenge értelem s nem tiszta lélek jellemvonása: ily alap nélkülváló kárhozatásra vetemedni Isten erkölcsi, értelmes teremtményeinek egy nagy tömege ellen; és tévelygőknek, „tisztátalanoknak“ hirdetni azokat, kiket a világosságnak Atyja tán sok gyarlóságtól megtisztított. —

II. Tiszteletteljes figyelmet igényel az unitarizmus: védőinek jelleme- s szellemök minőségénél fogva.

Korlátolt értelmű, felületes észjárásu emberek voltak-e ezek? avagy eszelősök, vakbuzgólkodók, kik saját fontosságuk eszélytelen hitétől elragadtatva, vagy alapos szellemi emelkedettség hiányában tulzott képzelődés befolyása alatt

munkáltak? — Feltehetjük-e, hogy bizonyos anyagi haszon, akár egyéb földi érdek csalogathatá őket azon térre, melyet a világ eretnekség terének nevezett? Avagy tulajdonítható-e hajthatlanságuk, következetes előhaladásuk bizonyos különcz-ködő önzésnek? Nem állítom, hogy ne volnának oly testi szenvedélyek, melyek az önhittségnek tömjénezvén s egyéb gyengeségeket hizlalván, az érzéki embert vétségekre ragadják; — de ha oly munkálkodás és oly következetes vizsgálódás, melynek vélemények vettetnek alája, s okok szolgálnak alapul, jelei az alázatosságnak s egyszersmind legbiztosabb út az igazságra; ha erkölcsi tisztaság s őszinte kegyesség a legszebb ékességek, melyekkel az ember véleményeket támogatni képes: akkor nem tudom, ki igényelhetné mások figyelmét méltányosabban, vagy ki érdemelhetne tiszteletteljesebb megemlékezést, az unitár. hitelvek jelesebb hirdetőinél. Hiszen, tudva van, mikép nem hogy valamely érzéki befolyás vezethette volna őket félre; de csoda, hogyan volt annyi lelki erejük és bátorságuk, melynélfogva, daczára annyi veszedelmeknek, nem rettentek vissza hitelveiknek nyilvános bevallásától! — Az unitarizmus elhunyt és élő hívei bizonynyal igényelhetik a legszorosabban bárkitől is, hogy öntudatos, lelkiismerettel bíró keresztényeknek tekintessenek; s e jogos igényt, azt hiszem, még ellenvéleményü, becsületes ember sem fogná tőlök elvitatni akarni. Oly férfiakat találunk az egy örök Isten imádói közt, kiknek magas szellemi képességeiket tanultságukat, tiszta erényeiket a rágalomnak még csak lehellete sem képes érinthetni, kiknek nevüket az idő már hervadhatlan babérral örökítette. — Állíthat-e korunk, vagy bár mely más kor állíthat-e, kérdem, az emberek fiai közt oly háromságot elő, mint Newton, Locke ¹⁾ és Milton ²⁾? S e három férfiú bizonyágtétele az Atyának legfőbb istensége

¹⁾ Lásd: Antitrinitarianism of Newton and Locke, discussed in Wellbeloved's Letters to Archdeacon Wrangham.

²⁾ Milton's Last Thoughts on the Trinity.

felől: öszhangzó. Hol találunk az egyházi évkönyvekben oly nevet, mely itélőerőre, világos lelkitisztaságra nézve Lardnerénél felsőbb, akár ahhoz csak hasonló is volna? És Whitby „utolsó eszméi“ kevésbé figyelemre méltók-e azért, hogy utolsó eszméi voltak? Mit mondjunk a szelidlelkű Watts Izsákról ¹⁾? megszűntek-e általánosan ismert, nemes erényei, midőn a Szentháromságról lemondott? Hát Lindsey, Wakefield, Jebb és Diney, midőn elhagyák az angol egyházat s mindazon kényelmeket és előnyöket, melyeket az uralkodó egyház kebelében találnak vala, nem adák már ezen tettök által is meggyőződésök hatalmának, öntudatos lelkierejük nagyságának fényes példáját? Nem tesznek-e tanubizonyságot ezen férfiak magas szellemének épségéről, erejéről, bölcseségéről, az ő írásaik? És Priestley, a nagy hírű böles, kinek emelkedett szelleme oly gyorsan bejárta a természet- s erkölestudományok egész birodalmát, hitének hajlékát utoljára is csak homokra építette volna? —

Ugy vélem, nem szükséges ezen nevekhez még többeket sorolnom elő, se a felhozottak tekintélyét további hozzáadásokkal támogatnom, hogy kitűnjék, mikép az u. hitelveknek bizony nem üres észjáratások szolgálnak alapul. Távol van tőlem, hogy tagadjam, sőt örömmel ismerem el, mikép hasonló tiszteletben álló nevek (mert nagyobbakat felhozni nem lehet) más tanok támogatására is állanak, melyek előtt kész vagyok habozás nélkül meghajolni. Célom csak azt mutatni ki, miszerint illetén sulyu bizonyítékok komoly, tiszteletteljes figyelmet joggal igényelnek azon részre, mely felé nehezdednek. Oly emberek bizonságtétele az, kik — egyéb jelességeik mellett — önzés nélkül való, részrehajlatlan ítéletöknek különös jeleit adták; oly embereké, kik szobáuk magányából lépvn ki a világba, hatalmas ellenpárttal szemben, mely kevésbé elhatározottakat első lépésre visszariasztandott, bátran nyilatkoztatták ki meggyőződésöket, — meggyőződésöket, me-

¹⁾ Wellbeloved's Letters.

lyet, daczára a hatalmas ellenmüködő befolyásnak, még el-lentállhatlanabb erkölcsi erő oltott lelkökbe. Szorgalmas vizsgálódásaik, a környező homályon átható éles tekintetök éb-reszté fel bennök azon hitet, melytől azután nem volt erejük többé megválni, melynek szózatát többé el nem némithaták, és nem némithatá el semmi!

Örömmel sorolhatnék elő mostan élő hiveink közül is többeket, kik ezen s más országokban nagy érdemeket sze-rezvéen magoknak; koruk figyelmét méltán megnyerték, — olyanokat, kik az élet vizéből mélyen merítették; de, mint mondám, nem czélom itten jeleseink lajstromát adni; — be-szédem köréhez képest a már felhozottakat elegendőknek vélem.

III. Harmadik ok, melynél fogva az u. keresztények igényt tarthatnak tiszteletteljes figyelemre, azon fontos tény, miszerint egyedül a bibliát vették hitök alapjául és támaszául mindig; azaz, nem ismertek el semmi pusztá emberi hagyományt hitök vezérszázlójául soha.

A jeles, általánosan ismert tudós és író, Butler Károly, egy valóban keresztény szellemű, orthodox férfiú, elősorolja a különböző nevezetű keresztényeket hitcikkelyeikkel együtt. Ezen hitcikkelyek közül némelyek korábbi, mások későbbi eredetűek; de többnyire csak azon hitelességgel bírnak, melyet nem csalhatatlan szerzőiktől nyerhetének. De midőn az unitáriusokra jó, megvallja, hogy ezeknek helyzete különös; „az unitáriusoknak nincsenek symbolicus könyveik, ugymond, habár dr. Lardner „Logos-róli levele“ iránt általános tisz-teletet mutatnak“. Mi hozzátehetjük azonban, hogy az csak oly nemű tisztelet, melylyel az unitáriusok minden oly ma-gyarázatot tekintenek, mely, nézetök szerint, a szentírás igaz értelmének felvilágosítására szolgálhat.

Nem, ai! a mi egyházunk hivei hitelveiket nem huzzák elődeik vallásos nézeteinek szoros ráamájára, se nem bizzák azoknak módosítását egyik vagy másik kortársok egyéni be-

látására. Az egyéni meggyőződés szabadságát a keresztény vallás főséges szellemétől elválhatlannak tartják; azért azt semminek fel nem áldozzák. S ezekből folyólag, habár az őket összetartó kapocs külsőleg tágnak tetszik is: mindazonáltal van egy kötelék, mely bensőleg minket elegendőképen összszefűz; s ez azon boldogító hit, hogy mi mindnyájan egy kifogyhatatlan jóságú mennyei Atyának gyermekei, hogy mi mindnyájan Jézus Krisztusnak tanítványai vagyunk, és ő a mi Urunk, Mesterünk. Együtt imádkozunk, miként egy széles családnak tagjai; egyházainkban együtt imádjuk a szeretet Atyját; együtt veszszük az Urasztaláról a szentjeleket, melyek által emlékeztessünk Idvezítőnknek érettünk szenvedett kinjaira és halálára, s így buzduljon szívünk az ő fenséges erényeinek szeretetére és követésére. Igen, k. h! ha némi tekintetben tán igen gyenge is közöttünk a külsőleg szorosán egyesítő kötelék, de legalább az a jó van benne, hogy lelkiismeretünk világi érdekek befolyásának lánczaitól független. Saját észlelése s felfogása szerint állítja mindenki hitének egyes tételeit össze; de csak a szentírás alapján, — és mindenki a maga módja szerint védi azokat, viszont csak a szentírás alapján. Innen a vélemények különbözősége csekélyebb jelentőségű pontokban; de innen azon nagy fontosságú benső megegyezés is, miszerint a legfelsőbb Istenség csak Egy, az Atya Isten, a ki főbölcseség, kifogyhatatlan szeretet és jóság. Innen van az, hogy a mit hiszünk, azt mi meg is találjuk a szentírásokban. Nekünk hitünk alapját nem kell egyéb homályos, gyakran egymásnak ellentmondó iratokból szednünk össze, — s egy oly zavaros rendszert állítanunk fel vagy fogadnunk el, melyet, habár némelyek világos, teljes egésznek állítanak, de mi megérteni, felfogni teljességgel nem tudánk.

Főtörekvésök volt tehát az unitárius hittudósoknak mindig, hogy gondos kritikai eljárás és magyarázat útján a szentírás szövegét kitisztazzák, s annak minél pontosabb, világosabb

fordítását eszközöljék; mindazonáltal, mint fennebb is megjegyzém, soha se tulajdonítottunk bármely kritikai értekezésnek, magyarázó jegyzeteknek vagy egyéb iratoknak több fontosságot, csak annyit, mennyiben az ily nemű iratok a szent könyv részeinek vagy egyes helyeinek világosabbá tételét, könnyebb és helyesebb felfogását elősegíthetik. S hogy mily bámulandó szorgalommal munkálkodtak jelesbjeink e téren, legyen elég erre nézve sok közül csak néhány műre utalnom, mint: „Jegyzetek a Bibliához“ Priestleytől; „Az Új-Testamentom javított kiadása“, „Az Evangéliom magyarázata“ Kenrick J. által; és a Wellbeloved által nem rég kiadott „Családi Biblia“.*)

Nagyon népszerűvé vált tévedés azon nézet, melynek különben sokan szeretik átadni magokat, hogy t. i. az unitár. hitvallás a szentkönyvekkel szemben igen észszerű (rationalis). Ugy van, mondhatjuk mi erre, észszerű; de éppen azért, mivel a szentkönyvek foglalatjával oly tökéletesen öszhangzik. Az okoskodásnak a hit dolgában engedett mértékére nézve valósággal nincs oly nagy különbség köztünk s a legorthodoxabb hitűek között, mint azt sokan felteszik. Hiszen, nincs az okoskodásnak oly neme, a tudományosságnak oly elmés eljárása, nincs a képzelődésnek és gondolkozásnak azon ereje, melyet az athanázi vagy westminsteri hitvallás igazságának kimutatására fel ne használtak volna. Mi hát valósággal a különbség köztünk és amazok közt? Az, hogy mi az ész részrehajlatlan működésének eredményét bizalommal fogadjuk, míg amazok félni láttatnak attól. A helyett, hogy embertársainkat a hit mysteriumainak közelebbröli vizsgálásától visszarettenenők; a helyett, hogy hitünk valamely czikkét úgy állitanók elő, mint már természeténél fogva emberi felfogás felett valót: mi a szabad értelmi vizsgálódást az apostolok által megirt vallásos igazságok őrangyalának

*) Ujabb időben több hasonló, becses mű jelent meg. Ford.

tekintjük; úgy tekintjük, mint legbiztosabb vezetónket azon értelmi téren, hol a feljülről jött bölcsesség legvilágosabban megtalálható. — Ugy van, k. h. a mi hitünk temploma, melyet az egyedül való, igaz élő Isten imáadására szenteltünk, a szentkönyvek által nyújtott anyagokból épülve fel, felvilágosult, öntudatos, szilárd értelmi alapon nyugszik. Miként a jérusálemi templom készen oda összehordott kövek- és fákból állítottatott össze, miszerint annak felépítése alatt a szent falak között sem kalapács, sem fejsze, sem más eszközök lármája nem hallatszott: így épült fel a mi hitünk temploma is zaj nélkül azon kijelentésekből, melyeket Jézus és az apostolok előre elkészítettek számunkra, s a melyeket nem kell, sőt nem is lehet erőlködés és mesterkedések által a mi izlésünk s céljaink szerint módosítanunk és állítanunk össze.

Megvallom, hogy az u. keresztény anyaszentegyház egyik legfényesebb jellemvonásául, s szebb jövőjének zálogául éppen azt tekintem, miszerint az ész öntudatos szabad működésére akkora bizalmat és erkölcsi súlyt fektet. Miért van az, hogy az értelem működésének elnyomása, mint kötelesség, némelek által annyira ajánltatik? Miért kell hitünket olyan ráánk vett vagy éppen ráánk erőszakolt feltételek alá vetni, melyek már természetöknél fogva feljüállanának emberi felfogáson? Mire való folytonosan a mysteriumokra utalni? Vajjon nem hasonlít-e mindez valami olyanformához, mintha ellenünk elől, kit nyílt mezőn egyenlő fegyverrel legyőzni nem reméllünk, valamely előnyös torlasz mögé vonulnánk? Nem ébreszt-e önként gyanuskodást bennünk az, ha a mit hinnünk kell, az a körüli vizsgálódás nekünk meg van tiltva? s e gyanakodás nem növekedhetik-e azon fokig, holott az ember hajlandó feltenni, hajlandó hinni, mikép azon tan, mely a benső meggyőződésből származó alapot mellőzve, sőt szándékosan kerülve ki, csakis külső tekintélyre utal, — hogy az ily tannak méltatlan, egészségtelen, gyenge oldalai lehetnek, melyeknek

palástra van szükségök? A mi meggyőződésünk az, hogy oly kötelesség nincs, mely nekünk a szentkönyvnek valódi értelme körüli vizsgálódást tiltaná. Jézus s az apostolok tanításában egy szó sincs ilyetén kötelességről. — „Az ember feladata — így szól a kegyes lelkü dr. Barrow Izsák — az emberi élet nagy célja az, hogy híven kövessük az ész világát, ezen bennünk meggyújtott mennyei szikrát, e hatalmas szellemi erőt, mely bennünket oly fenséges dolgok elérésére képes segíteni!“ — „Bizonyára a halandó emberben ama lélek, és a mindenható Isten ihlése teszi a bölcsésgét“ (Job. XXXII. 8.); s e lélek, Istennek e legdicsőbb ajándéka az, melyhez a Mindenható az ő akaratját a kijelentés által intézte; ez az, mi által képesítve vagyunk a végetlen Bölcsésggel magunkat összeköttetésben képzelni! — „Mindeneket megpróbálgatok, és a mi jó, azt megtartsátok“ (Thes. V. 21); „A ki olvassa, jól gondolkodjék róla“ (Máté XXIV. 15); „Ugy szólok, mint tudósoknak, ítéljétek meg ti, a mit mondok“ (I. Kor. X. 15); „Mi dolog pedig, hogy ti magatoktól is meg nem ítélitek azt, a mi igaz“ (Luk. XII. 57.); — ezen igékben az apostolok, s maga Jézus is nyíltan arra intik az őket hallgató sokaságot, hogy értelmes vizsgálódás által igyekezzenek magoknak lelkiismeretes meggyőződést szerezni az igazságról. Bizony nem ellenkezésben, de szép öszhangzásban van az u. ker. hitvallás a szentkönyvvel, midőn az igazság szeretetét, az értelmi vizsgálódásnak szabad gyakorlását legfőbb kötelességünk egyikévé teszi.*).

IV. Tiszteletteljes figyelmet igényel az u. kereszténység azon ténynél fogva, miszerint főbb hitelveit tulajdonképen minden hitfelekezet igazaknak ismeri; azokat soha egy ker. író sem tagadta. Mert, igaz ugyan,

---

*) Szépen elmélkednek e tárgyban: Kenrick J. „The Love of Truth a Branch of the Duty of Benevolence“ — ugy: W. J. Fox „On Free Inquiry in Matters of Religion“ czimű beszédeikben.

hogy vallásos dolgokban merültek fel időnként különböző nézetek, véleményekben eltérések, mik heves vitákra, sőt szakadásokra adtak alkalmat; azonban a szentírások benső lényege s egyes hitfelekezetek alaptételei körüli mélyebb vizsgálódás azon következtetésre vezetend, mikép azon pontok, melyekben különböző ker. férfiak és felekezetek megegyezni nem tudnának: nem lényeges dolgok a ker. hitben; s hogy ennek alaptételeit, tehát a ker. hitvallás épületének oszlopait, valósággal azon igazságok teszik, melyekre nézve minden keresztények minden időben egy értelemben valának. A ker. anyaszentegyház története, ugy azon tételek lelkiismeretes vizsgálása nyomán, melyeknek el nem fogadásaért nekünk is annyi nehéz ostromot kelle kiállanunk és szenvednünk, ugy hiszem, ki fog tűnni, hogy a fennebb nem lényegeseknek mondott vitás tételek oly kifejezésekben találják alapjokat, melyek a szentkönyvekben eredetileg ismeretlenek; hogy azok a ker. egyház története zavaros időszakainak szülöttjei, melyek születtek, fájdalom, a szentírások egyszerűségének rovására; hogy azok az emberi feltalálás elméleti módjának jellemét viselik magukon; s hogy azok, mint szentírásellenes tételek, némely nagytekintetű tudósok s szorgalmatosan vizsgálódó elmék által visszautasítottak, — olyatén eredmény, minővel sokkal gyakrabban találkozhattunk volna, ha mostoha körülmények, szigorú befolyások a nyelveket gyakran a némaság kemény lánczával meg nem kötik!

Lássuk most, mely pontokban egyezünk mi meg más keresztényekkel. Nem kevesek és nem jelentéktelenek ezek. A felvilágosodott lelkű Butler, kit már egyszer említettem, „Grotius élete“ című munkájának toldalékában következő 11 pontot számlál elő, — mint olyanokat, melyeknek alapján az egész ker. anyaszentegyház egyesülhetne: „1. Egy az Isten; 2. hogy Ő főtökéletesség; 3. hogy mindeneket az Ő gondviselése igazgat; 4. hogy nekünk kötelességünk Őt teljes szívünköl szeretni, és kötelességünk szeretni embertársainkat

mint önnönmagunkat; 5. hogy elkövetett bűneinket kötelességünk megbánni; 6. hogy Isten megkegyelmez az igazán töredelmes lelkeknek; 7. hogy lesz jövődöbeli megjutalmazás és büntetés, midön megítéltetik mindenki az ő tettei szerint; 8. hogy Isten az ő szent Fiát, a Jézus Krisztust azért küldte a világra, hogy annak megváltója legyen, hogy legyen az örök üdvesség forrása mind azoknak, kik neki engedelmesskednek és őt követik; 9. hogy Jézus az igaz Messiás; 10. a ki tanított, csodákat tett, szenvedett, meghalt és megint feltámadott, miként mindez a szent evangéliomokban előadva van; 11. és a ki feltámaszt mindeneket a halálból; ítéletet tart az ő igazsága szerint, megjutalmazza az erényeseket az örökélet koronájával, a gonoszokat pedig megbünteti.“

„Már most — folytatja ugyanazon író — fontolják meg minden egyház hivei jól, hogy mik legyenek az általok vallott hitformákban azon főbb tételek, melyek nyugodt, alapos ítélet szerint okvetlen szükségesek arra, hogy valaki magát a ker. anyaszentegyház tagjának tekinthesse; vetkeztesse ki ezen igazságokat a rájuk adott külső színezetekből, s úgy állítsa mindenki azokat maga eleibe, azon egyszerű, világos kifejezésekben, miként azok megirattak; ohajtson minden, bármily felekezeti nevet viselő keresztény, ohajtson bensőleg és komolyan maga és felebarátai közt némi meggyőződésbeli meggyezést találni: s illetén alapon, illetén jószándékkal való vizsgálódás csaknem egész bizonyossággal azon meggyőződésre vezetne, mikép vallásos hitünk lényeges czikkelyei nem oly számosak, s hogy ezen lényeges hitcikkelyekre nézve a különböző nevezetű ker. hivek nem állanak koránt sem oly messze egymástól, mint azt közönségesen feltenni szokták.“

Mi úgy hisszük, kitünnék valósággal, hogy ezen lényeges hitelvek körülbelöl nem egyebek lennének a fennebb egyszerűen elősorolt pontoknál. S ime, k. h. éppen azon pontok teszik az u. ker. hit főbb lényegének öszszegét, alapját! Igen, mi hisszük, hogy azon nyugös hozzáadások, melyekkel némely

ker. hitfelekezetek elterhelve vannak, csak gyengítik azon igazságok benső erejét, csak csökkentik azoknak jótékony befolyását, melyek minden ker. hitvallásnak eredeti főfő, általánosan elfogadott elemeit teszik. Ezen fontos tény tehát, hogy a mennyiben keresztények s az írások vizsgálói, mellőzve a különbözőést okozó jelentéktelenebb hitcikkeket, s csupán azokhoz ragaszkodva, a melyekben mindnyájan megegyeznek, az unitárius hitvallás terére lépnek: nem igényelheti-e kérdem, e fontos tény is minden gondolkozó s békeszerető keresztények tiszteletteljes figyelmét? Ha van tér a ker. világban, ugy bizonynyal az unitárizmus tere az, melyen legkönnyebben egyesülhetnének minden ker. hívők egy testvéries nagy családban megint; holott lenne „egy akol és egy pásztor!“ E körülmény is biztosítékául tekinthető annak, hogy szent hitünk idővel általánosabb érvényre jutand az ő meg nem vesztegetett egyszerűségében, tisztaságában és erejében.

V. Tiszteletteljes figyelemre méltó az egység-hívó anyaszentegyház, mivel minden homály és feltétel nélkül vallja azon igazságot: „Egy az Isten, és rajta kívül nincsen más Isten;“ s ezen hitelv által kielégíteni látszik az emberi lélek legnagyobb szükségét, legnemesebb ohaját; megszabadítja áhitatos érzelmeink szabad gerjedését minden nyűgtől és zavarosságtól.

„Halljad, Izrael, a mi Urunk Istenünk Egy Ur; szeresed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, és minden erődből“ — ezek Idvezítőnk szavai. „Nincsen nekünk több Istenünk az Atyánál, kitől mindenek vannak, és mi is ő benne“ — ezt mondja Pál apostol; a szelid János üdvözlete pedig így hangzik: „kegyelem legyen nektek s a szeretetnek és igazságnak békesége az Atya Istentől, és az ő szent Fiától az Ur Jézus Krisztustól, kit ő elküldött.“ S megint Jézus: „Az Atya szereti a Fiut, és mindeneket megmutat neki; nem cselekedtem én magamtól semmit, nem ke-

resem én az én akaratomat, hanem az Atyának akaratját, ki engemet elbocsátott“.

A legfőbb Istenség egységérőli tudomány az, mi a judaizmust már az ó korban annyira fölibe emelé a sok istenimádás különböző nemeinek, melyektől amaz körülvéve volt. Ezen tan fönségéhez való közeledés különbözteté meg a Krisztus előtti idők nagy szellemeit a körülök bálványok előtt leboruló sokaságtól. E tant alapítá meg Jézus, ezt hirdetéek az apostolok. És valóban, a! a hit, hogy van egy Isten, ki végetlen bölcsesség, mindenható, minden jónak kútfeje, ki minden dolgokat főbölcsességének és hatalmának gondviselése által igazgat; kítől nyertük lételünket; kinek áldásait megszámlálni, azoknak értékét megbecsülni mi nem tudjuk; — azon hit, hogy ez „Istenség annyira szerette a világot, hogy egyetlen áldott szent Fiát küldené annak megszabadítására“, ki biztosítaná a töredelmes bűnbánót kegyelmes megbocsátás felől, ki a kötelességek ösvényére vezéreljen és ellásson a kegyelem és boldogság eszközeivel, ki életet és halhatatlanságot hozzon minékünk, feltámadása által a sírontúli élet fenséges reményét gerjesztvén fel lelkünkben: e hit magában látszik foglalni mindazt, mi szeretetre, hálára, imádásra, teljes bizalomra gerjeszthet; mi lehető legbensőbb hévvel ragadhat bennünket e legfőbb parancsolat iránti hódolatra: „Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből“. Ha valami lehet, ugy e hit az, mi lelkünknek biztos, szilárd horgonya. Nem tudom, mi volna szükséges, mit lehetne még képzelni ezen kívül, a minek hitében lelkünk öröme és békesége növekedhetnék.

Képzeljük most a Fiut és Szentlelket az Atyával oly titokteljes, megfoghatatlan viszonyban, miszerint mind a három egymástól megkülönböztetett, egyenlő személyiséggel bir ugyan, azonban e három külön-külön képzelt lény valójában mégis csak egy. Vajjon lelkünk szent áhitatát, buzgóságunk tiszta gerjedelmeit magasabbra emelheti-e e titokteljes felté-

tel? Vajjon isteni részünk, a vizsgálódó öntudatos szellem azon nyugodtsággal, azon biztos erővel emelkedhetik-e egyszerre három határozatlan cél felé, mint egyetlen világos cél felé? A fennebbi feltételnél, valóban, semmi se lehet elméletileg homályosabb, s gyakorlatilag imádságunkra nézve az elmét megosztóbb! Következetes felfogás szerint három Isten közül mindeniket bizonyos jellemvonással, némileg külön hatáskörrel képzelhetjük csak; és már egyetlen ily sajátosság, melyet egyiknek különösen tulajdonítanánk: nem vonna-e le a más kettő teljes dicsőségének fényéből? Nem kellene-e az imádkozónak folyvást remegnie: hogy imádságában szívének tiszta érzelmei tán bővebb mértékben áradozhattak egyik, mint a másik Istenség iránt?

De kérjük továbbá a nagy tudományu Kenrickkel:*) „Ismertethet-e meg a Fiu az Atyával, teremtményeit illetleg, valamit, mi az Atya mindentudósága előtt ismeretlen volt volna; avagy indíthatja-e a szeretet és kegyelem olyatén gyakorlására, melyre saját határtalan szeretete őt önként ne indítaná? Áraszthat-e a Szentlélek oly befolyást reánk, melyet mi magától a minden lelkek Atyjától, kitől jó minden jó és tökéletes ajándék, kinek kezében vannak minden emberek szívei, ne várhatnánk? Ha igen: miben áll akkor azon egyenlőség és tökéletes egység, miről némelyek beszélnek? Ha nem: mire való több lényeket képzelnünk annak teljesítésére, mire egy tökéletesen elegendő? Mit nyerhetünk ily összeadás által? Oly feltétel, mely ellentétben van minden okszerű megegyeztetetéssel; egy ok, miből semmi sem következik; egy következtetés, melynek oka, célja sehol sem található! Mily nehéz, kétséges helyzet az imádsásra buzdult lélekre nézve! Mig, ha a Fiut és Szentlelket az Atya Istennek, mint legfőbb valóságnak alárendelve, az Ő akaratjának végrehajtóit, képzeljük: lelkünk akadályok nélkül emelked-

*) Unitarianism the Essence of Vital Christianity. A Sermon.

hetik azon fölény trónjához, ki a mi imádásunknak méltó, dicsőséges tárgya; kihez egyedül vezérelnek a szentírások is minket.

VI. Tiszteletteljes figyelmet követel az unitar. hitvallás azért, mivel az erkölcsös, szent élet gyakorlását feltétlenül szabja előnkbe; még pedig nem csak mint keresztényhez illő dicséretes magaviseletet, hanem mint az isteni kegyelem s az örökélet elnyerhetésének szükségképi feltételét. Nyíltan és határozottan tanítja, mikép „erkölcsös, kegyes élet nélkül senki se láthatja meg az Urat“. Péterrel ekkép szól mihozzánk: Isten feltámasztván az ő szent Fiát, elküldé, hogy megáldjon titeket, megtisztítván mindenkiket közületek az ő bűneitől“. Hirdeti a komoly igazságot: „mi mindnyájan megjelenendünk Krisztus ítélőszéke előtt, hogy mindenki elvegye az ő cselekedeteinek jntalmát a szerint, a mint jót vagy rosztat cselekedett“ — hogy ezen ígék, mint jövendő sorsunkat hirdető szózatok, lelkünkben visszahangoztassák, mikép teljes erőnkéből igyekezzünk kegyelmes itéletet biztosítani magunknak.

Igaz ugyan, hogy az istenes élet jövendőnkre vonatkozó fontosságát más ker. hitfelekezetek is tanítják, bárha velünk nem egészen egyező alapon. De éppen e különböző alap, vajjon elég szilárd-e arra, hogy azon az istenes élet fontosságáról való hiedelem épen fenállhasson? Megfér-e ez pl. azon elvvel, miszerint az ember természeténél fogva képtelen Isten akaratát teljesíteni? Nem tesz-e ezen feltétel hajlandóbbá a roszra s közönyössé a jó iránt? És ha a biblia csupán az emberi gyarlóság s erőtlenségek hirdetője volna, mert a fenebbi feltételből ez foly: hová lenne akkor annak erkölcsi magas becse; nem válnék-e az merő gunyirattá? vagy a bibliával szemben, mely a fenebbi elvet nem tanítja, nem valóságos gunkykép-e e feltétel? Azon uralkodó hit, miszerint Jézus teljes és elegendő áldozat lett az egész emberi-nemért; hogy az ő igazságossága egyedül az, mi által

mi megtartatunk: nem hárit-e el lelkiismeretünk-ről minden büntherhet; nem semmisíti-e meg azon erkölcsi kötelezettségek érzetét, ezen érzet minden fontosságát, mely cselekedeteink-ről minket felelőssé teszen? És mi következik azon hitből, miszerint a Szentlélek különös segedelme első szükséges feltétele a keresztényi kegyes életnek? nem csökkenti-e e hit azon nemes törekvést, miszerint a minden embernek önként ajánlkozó természetes segédeszközöket, minden utat és módokat, melyek istenes életre segíthetnek, egész buzgósággal felhasználjuk? S ha már ezen elvek vallóitól halljuk, hogy a jócselekedeteket ők is az igaz, eleven hit bizonyosságainak ismerik el: hogyan értsük ezt? Mit bizonyíthatnak ama jócselekedetek, melyeknek gyakorlására valakit nem saját meggyőződéséből származó szabadakarat és elhatározás indít?— Azon fontosság tehát, melyet a fenebbi elvek vallói a jócselekedeteknek tulajdonítanak, bizony nem származhatik ama cselekedetek valódi értékének felfogásából, sem Idvezítőnk s az apostolok erkölcsi nagyságának igaz méltánylásából. „E hiedelem nem öszhangzó sem a szentírás szavaival, sem az emberiség közös érzelmeivel, sem azon erkölcsi igazságok tekintélyével, melyek szívünkbe beoltva vannak.“ Szépen jegyzi meg Kenrick, hogy „a ki ezen igazságoknak, az erkölcsi szabadakarat s emberi méltóság érzetének bennünk lételt adott: egyszersmind elenyészhetlen természettel és ellentállhatlan erővel ékesíté fel azokat. Használjátok az emberi elme által alkotott rendszerek egész seregét azok elnyomására, képzeljétek örökre eltemetve ama igazságokat; de elevenítő erejük csakhamar kitör e nyomasztó nyügök alól, kitör és örökre él!“ Mi ezt hiszszük, és szívből örvendünk azon tudatban, hogy szent vallásunk hitelvei illő tért biztosítanak erkölcsi erőink és törekvéseinknek a tökéletesedés felé való előhaladásra. Szent hitünk azt tanítja nekünk, hogy idvességünk eszközlésében magunk igyekezzünk munkálni, nem hanyagolván el azon módok felhasználását, melyeket Isten nekünk avégre ha-

talmunkba adott s melyeket egykor számba is veszen; és mi erkölcsi nagyságunkat soha sem érezzük inkább, Istenhez magunkat soha sem érezzük közelebb: mint midőn ez igék hangzanak hozzánk.

Ne képzeljük tehát hiábanvalóságnak, ne önhizelkedésnek az egyéni igazságosság fontosságát a ker. életben. Hiszen mi által jelenhetünk meg Isten előtt: ha nem igaz-voltunk érdeme által? „Midőn Ábrahám hitt volna Istennek; az által magát igaznak nyilvánítá“. Nem olvassuk, hogy másnak igazságossága tudódott volna fel neki idevezülhetés eszközeül. Így minékünk is igazvoltunk mértékeül vétetik, „ha hiszünk abban, ki Idvezitőnket a halálból feltámasztá“, és szívből engedelmeskedtünk azon tudománynak, melyet ő nekünk kijelentett*); mely tudomány k. h! bizony nem tanít minket arra, hogy Jézus szentségében bizván, magunkat azzal ámitsuk, hogy az ő szentsége elegendő a mi idvezítésünkre, habár mi vétkekben elmerülve vagyunk is. „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“; erre tanít minket Jézus. „Minden igyekezeteket arra fordítsátok, hogy a hit mellé ragaszsatok jócselekedeteket; a jócselekedetek mellé tudományt, mértékletességet, tűrést, isteni tiszteletet, atyafiakhoz hajlandó szívet és szeretetet; mert ha ezek tibenetek vannak és bővölködnek, nem tesznek titeket tudatlanokká és hasztalanokká a mi Urunk Jézus Krisztusnak ismeretére; és a kiből ezek nincsenek, az vak és meszsze semmit nem lát.“ (2. Péter I. 5—9).

VII. Tiszteletteljes figyelmet igényel az u. ker. hitvallás, mivel tökéletes összhangzásban van a természettel; s ezen összhangzás által emeli a természetnek vallásos tekintetbeni fontosságát, s viszont erősségeket merit abból a vallásos léleknek Istenhez való emelkedhetésére.

*) Rom. IV. Taylor's Paraphrase on the Epistle to the Romans; and key to the Apostolic Writings.

Egy forrásból vették s veszik eredetüket minden dolgok. Isten alkotója mindennek. A természet az Ő műve; a biblia az Ő szava. S ha tehát mind a kettő, természet és kijelentés, ugyanazon Lényről beszél: természetesen várhatjuk, hogy ugyanazon nyelven és értelemben szóljanak mihozzánk; mert a mindennek Alkotója látszanék önmagának ellentmondani, ha a biblia ellenkezőjét hirdetné annak, mit a természetben nyilatkozni látunk. Kölcsönös megegyezések kölcsönösen növeli erejüket. A biblia a természetnek legjobb magyarázója; s ez viszont legjobb fejtegetője amannak. Ha meghatólag akarom képzelni magamnak a zsoltár ama mondatát: „Nagy vagy te Uram, és nagyban kell felmagasztaltatnod:“ feltekintek „az egekre, melyek Isten dicsőségét hirdetik, és a kiterjesztett levegőég mennyezetére, mely az ő kezének munkája!“ Mi teszen világosabb tanubizonyságot e nagy igazságról: „Egy az Isten“, mint a cél egysége, mint a körülöttünk mindenfelé feltűnő szép rend összhangzása, mi egy alkotóra, egy gondviselőre mutat? Mi által indíttatnám e parancsolat iránti kész engedelmességre inkább: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből“, mint azon megszámlálhatlan áldásoknak szemlélése által, melyek engem mindenfelől környülvesznek és elárasztanak? „Mi szeretjük Őt, mivel Ő előbb szeretett minket!“ És mi által világosíthatom fel azon kétségeket, hol találok feleletet azon kérdésekre, melyeket a természet szemlélése bennem felébreszt, de meg nem fejt: ha nem a kijelentésben, hová a természet utasít? a kijelentésben, mely éppen ott áll mellénk, ott fog kezen s vezérel tovább bennünket, hol a természet elhagy. Ha a természetben az enyészet halvány nyomait látván, elménkben felmerül e nagy kérdés: „vajjon a halál után megszűnik-e végkép lételünk?“ Felel nekünk a szentkönyv, felmutatja „Istennek áldott szent Fiát“, ki megszabadíttatott a halálnak hatalmától; hirdeti nekünk „hogyan ugyanazon Atyának vagyunk gyermekei“, s így Krisztussal részesei ama

mennyei Atyánk által ígért örökségnek. A szentírás egész sorát tárja fel előttünk azon nyilvánításoknak, melyek szerint az emberi-nem Teremtője és Atyja az ő gyermekeit a tökéletlenség állapotjából fokenként emelte a tökéletesedés lépcsőzetén fennebb, valamiképen minden ember fokenként szokott emelkedni szélesebb, rendszeres gondolatokra. Először csupán érzéki teremtmények vagyunk, időfolytán, majd erkölcsi nemesebb jellemet öltünk, előbb a körülöttünk levő dolgok, majd az azok által felébresztett s tovább fűzött eszmék és érzelmek befolyásától vezéreltetve.

Hol találunk a természetben avagy csak egyetlen intést, legparányibb sejtelmet arról, hogy több vagy éppen három istenség uralkodnék abban?*) Földünk legparányibb porszemétől kezdve, annak egész tömegéig, innen az égitestekig s ezeknek roppant rendszerig: nem ugyanazon cél, a részeknek egységes összeköttetése, s összeköttetések közötti összhangzatosság szemlélhető-e mindenütt? Minél mélyebbre hat fűrészletünk a nagy mindenségbe: ez annál hathatósabban bizonyítja, mikép egy erő, egy értelem, egy szeretet köt és fűz össze mindeneket csodálandó bölcseséggel. Az, „hogy sokak tanácsában bölcsesség van“ — miként állítani szokták: igaz lehet akkor, ha a tanácskozők véges, tökéletlen értelmű lények; „de ki ismerte valaha az Urnak bölcsességét, avagy ki volt valaha az ő tanácsadója?“ Annak, ki minden bölcsességnek kútfeje; annak, ki az ő birodalmának minden pontjain jelen van, ki lát és tud mindeneket: annak bizonynyal nincs szüksége istentársakra!

Mi tehát a természetben egy Istenségre találunk; egy legfőbb Lényt látunk mindenütt mindenekben, azt, kiről nekünk a kijelentés beszél. Isten szavából és műveiből egy és ugyanazon szózat cseng füleinkbe, mely szózat annál hangosabban, annál tisztábban és fenségesebben visszhangozik lel-

*) Dr. Channing's Sermon on the Tendency of Unitarianism to promote Piety.

künk húrjain: minél figyelmesebben hallgatunk arra. Természet és kijelentés, mindketten, úgy állítják az embert előnkbe, mint erőtelen, bűnre hajlandó, de jóra képes valóságot. Egyesített befolyásukkal mindketten arra működnek, hogy az embert képezzék, javítsák, fokonként tökéletesítsék.

VIII. Tiszteletteljes figyelmet igényel az unitárizmus, mivel szent céljai s buzgó törekvései közé tartozik az emberiség javítása, boldogságának eszközlése. Az unitárizmus rokonszenven nyújt kezét korunk emelkedett, szabad szellemének; buzgón munkálkodik a szabadság és igazság aerájának derülésén; és örvendez keresztényi örömmel az erény és erkölcsiség diadalának előhaladásán.

Kétségtelen, hogy az unitárizmusnak sokat köszönhetnek azok, kik a vallási és polgári egyenjogúságot szeretik, azok, kik örvendenek a „Test-Act“ eltöröltetésén, kik r. katholicus felebarátaikat szivesen üdvözlik a nekik is megnyitott polgári hivatali teren: oly két eset, melyek Anglia történetében fényes korszak hajnalát teszik. Erélyesen munkáltak hitronkink ezekben egyfelől arra, hogy a vallásos szertartások megszabaduljanak a világi célokra való felhasználtatástól, hogy a lelkiismeret szabadságának megadassék az illő tér; másfelől arra, hogy embertársaik egy nagy osztálya eredeti polgári s emberi jogait visszanyerje. „Emberies gondolkozásuknak s önzéstelen szeretetöknek“ adák kétségtelen jelét ezek által. Ők taníták azon fontos leczkét, hogy ha nem is lehetséges minden nézeteket kiegyenlíteni; de minden sziveket kibékíteni egymással, nem lehetetlen. És ott voltak, ott működtek szent vallásunk hívei mindenütt, hol az emberi jóllét eszközléséről volt szó; szép áldozatokkal siettek nyilván és magánosan minden oly terv s intézkedés gyámolításához, melyek az emberiség boldogítását, értelmi s erkölcsi előhaladását célozták. Keresztényi szeretettel nyujtának segedelmet még pogány népnek is más világrészeken, hol azoknak érdeke őket erre hitta fel. Terjeszték a hasznos ismereteket teljes erejük sze-

rint más tartományok számos pontjain. Nem felejtkezének el idegen föld határain távol levő hitfeleikről, nem otthon tengődő szegényeikről. Sokakat találunk hiveink között, kiket a kötelesség oltáráni buzgó áldozatban, emberszerető nemes cselekedetek gyakorlásában bizonyynyal senki feljül nem mult; de nem csak egyesek, hanem együttesen, mint testület is nyugodt lélekkel mondhatja el e kicsiny sereg magáról, hogy „szerette az Urnak utain járni“, ki örült az örülőkkel, sirt a sirókkal, meglátogatta a nyomorultakat, vigasztalta a szenvedőket és oktatta a tudatlanokat!“

Ezek azon pontok k. h! melyeket — habár röviden érintve — szükségeseknek s egyszersmind elegendőknek tartotam most felhozni arra nézve, hogy azoknál fogva az unitárius keresztények tiszteletteljes figyelmet mindenkitől méltán igényelhessenek. Meg vagyok győződve, hogy ha e nemes jellemző vonások a magok valóságában általánosan ismerve volnának: bizonyynyal módosulna, tán megváltoznék egészen azon előítéletes hangulat, mely most a tudatlanság vagy elfogultság forrásaiból eredve, gyakran oly igazságtalanul illeti anyaszentegyházunkat; sőt hiszem, hogy a sokaság azon tömegei, „kik nem tudják sem azt, mit beszélnek, sem azt, mit erősítenek“, kész örömet ismernék el hitünk tiszta igazságait, azoknak erkölcsi fontosságát. Hadd világosodjék fel a közvélemény téves nézetei iránt; hadd értsék meg hitelveink lényegét valódilag nem elleneinktől, hanem az igazság részrehajlatlan barátaitól; hadd tudják meg tisztán azt, mit és miképen hiszünk, mit és miért nem hiszünk; hadd lássák át, mikép hitünk rendületlen alapját a szentírások igazságai, és kizárólag csak ezek teszik, — hogy a mi Istenünk a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent Atyja, — hogy a mi megváltónk és közbenjárónk a Krisztus, ki magát érettünk halálra adta, — hogy a mi hitünk és reménységünk ő általa van, „ki Istentől lett minékünk bölcsesség, igazság, szentség és váltság“; hadd álljanak tisztán és világosan mindezek a világ előtt:

és én állhatatosan hiszem, hogy az unitárius név, vagy bármely más név, mely ezen igazságok öszszegét jelölen-
dené, úgy fog tekintetni, mint a mindenek felett álló „ke-
resztény“ névhez hasonlatosságban legközelebb álló nevezet.

„Mi az unitár. ker. hitvallás igaz lényege?“ a kik nin-
csenek tisztában e kérdéssel, azokhoz így szólunk Fileppel:
„Jere, és lásd meg!“ És a kik látják és mégis rosszul itél-
nek, mindazokhoz Jézus eme szavait intézzük: „Mi dolog
pedig, hogy ti magatoktól is meg nem ítélitek azt, a mi igaz?“

Angolból. *)

Buzogány A.

*) E beszéd eredetileg kettő volt. A tárgy egységét s a részek közötti összefüggést tekintve, véltem czélszerűnek egybeolvasztani a kettőt; különben is három vagy négy külön beszédre csak oly könnyen felosztható, mint éppen kettőre. — Megjegyezni kívánom továbbá, hogy e beszéd átdolgozására egyfelől, az író iránti kegyeletes tisztelet (életiratát lásd hátrább), — másfelől, azon gondolat indított, hogy — különösen vidéki — hitrokoninkra nézve tán némi érdekléssel bírand, ha szent vallásunk érdekében — brit viszonyokhoz képest — angol hitrokonink közül is egyet beszélni hallanak. Éppen ezért igyekeztem az eredetinek mind lényegét, mind színezetét lehetőleg híven visszaadni; s ha itt-ott — tekintve hazánkban a különböző egyházak közötti testvéries jó viszonyokat — apróbb kihagyásokat inkább mint módosításokat tettem is; de a hozzáadástól óvakodtam, — habár, a mostani s kivált a mi viszonyainkhoz képest, némely hozzáadások e beszédet teljesebbé teendik vala.

Ford.

II.

Az Isten egységéről.

(Mondatott a bágyoni zsinaton 1827-ben).

Unitarier in gutem Verstande müssen wir Alle seyn: denn die Lehre von Einem Gott ist Grundstein des A. und N. Testaments.

Herders Briefe, das Studium der Theologie betreffend. Dritter Theil 5. 182.

Midőn megállottam ezen szent helyen, hogy hivatalt kezdő szolgatársaimmal vizsgálnám az Urnak utait, úgy jelenik meg előttem a vallás kies mezeje, mint egy valóságos paradicsom, mely nem csak májusi és ifjak számára nőtt szépségekkel ajánlja magát, hanem valamint az anyatermészet az esztendő minden részeiben gyönyörködtet, áldással gazdag és minden időközt foghatóságához képest kielégít: úgy ez is a lefolyt századokban és a mi időnkben, a pallérozott és pallérozatlan, még gyermekség állapotjában levő s már megért koru népek boldogságáról gondoskodott és gondoskodik. Voltak már Kaldeában a bálványoknak oltárai, midőn Ábrahámot kihivta hazájából a Jehova, hogy az egy igaz Istent tisztelő nép atyjává lenne. Voltak Egyiptusban áldozó papok, midőn Mózes az égő csipkebokorból megértette a Jehova szavát, engedett annak, s testvérel Áronnal elment az Ábrahám maradékinak megszabadítására s fundálója lett a választott népnek. Ha dicsekednek a zsidók Mózesrel és prófétákkal: Solon Athenében, Lycurgus Spártában, Numa Pompilius a rómaiaknál híresek, mint az őket hallgató népnek polgári és vallásos alkotói. Ha nem említem is Zoroástert, Confuciust és